
ТЕОРЕТИЧНА ЕКОЛОГІЯ

УДК 314.48(477)

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНУ "ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА" В УКРАЇНІ

С.І. Азаров, Ю.В. Литвинов, В.Л. Сидоренко

Інститут ядерних досліджень НАН України, пр. Науки, 47, 03680, м. Київ,
azarovsi@i.ua

Проведено дослідження змісту терміну "екологічна безпека" в інтересах правильного його використання в межах чинного законодавства України та останніх наукових досліджень. *Ключові слова:* екологічна безпека, термінологія, законодавство України.

Об использовании термина «экологическая безопасность» в Украине. С.И. Азаров, Ю.В. Литвинов, В.Л. Сидоренко. Проведено исследование содержания термина "экологическая безопасность" в интересах верного его использования в рамках действующего законодательства Украины и последних научных исследований. *Ключевые слова:* экологическая безопасность, терминология, законодательство Украины.

On the use of the term "Ecological safety" In Ukraine. S.I. Azarov, Y.V. Lytvynov, V.L. Sydorenko. The research content of the term "ecological safety" for the correct use within the current legislation of Ukraine and the current scientific research was carried out. *Keywords:* ecological safety, terminology, laws of Ukraine.

Вступ

Екологічна безпека (ЕБ) пов'язана з перетворюючою діяльністю людини в процесі пізнання природи і дійсності, їх непізнаними негативними сторонами, що проявляються у вигляді шкоди або збитків для довкілля.

Питання упорядкування термінології в галузі екології в ході соціально-економічного розвитку України вважається одним з найважливіших.

Однак, і досі у сфері науково-технічної діяльності відносно ЕБ відсутня загальновизначена система екологічних термінів, понять та визначень. Це пов'язано з тим, що існуючий понятійно-категорійний апарат в галузі загальної екології не має суворої відповідності з засадничими і загальновизнаними державними нормами і стандартами, що використовуються в законодавстві України та узагальнених понять низки нових екологічних

термінів у сумісних сферах наукової діяльності.

З іншого боку, визначення ЕБ як невід'ємного атрибуту соціально-економічного розвитку України, потребує докорінних змін імперативів і цінностей. Це відмова від традиційної затратної споживної спадщини і формування нового екологічно-збалансованого і екологічно-безпечного світосприйняття довілля. Тому визначення змісту ЕБ дозволяє здійснити його наукове передбачення подальшого безпечного розвитку суспільства держави і раціонального використання природних ресурсів.

Стан проблеми

В останнє десятиріччя саме поняття терміну ЕБ стає все більш багатогранним. У різних формах ЕБ проявляється у всіх галузях фундаментальних і прикладних наук, повсякденній діяльності людини, розвитку суспільства та їх взаємодії з біосферою і техносферою. Активно розвиваються спеціалізовані наукові дисципліни, пов'язані з дослідженням ЕБ, розширюються галузі практичного застосування методів управління нею.

Нині, відбувається категоризація поняття терміну ЕБ, її проявів у різних сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, що спричинило за собою численні його трактування [1–4].

Враховуючи це, необхідно всебічно і критично осмислити наведене в різних наукових джерелах поняття ЕБ для обґрунтування і формування змісту терміну ЕБ та його практичного використання в науці.

Аналіз публікацій і наукових робіт засвідчив, що використання терміну ЕБ та спроба його ототожнення в межах чинного законодавства України по екології вимагає дослідження його змісту [4–6]. Необхідність такого дослідження обумовлена термінологічним лексиконом, який використовується як в державних, так і в міжнародних нормативних документах.

Об'єктивне обґрунтування і формулювання змісту того чи іншого екологічного терміну – одна з найскладніших, але необхідних процедур дослідження. Правильне тлумачення дозволяє сформувати мову дослідження, зрозумілу для впровадження і забезпечити формалізацію на вербальному рівні явищ або процесів, що відбуваються і потребують наукового дослідження.

Метою роботи є дослідження поняття категоріального апарату для обґрунтування і формування змісту терміну ЕБ стосовно практичного використання у різних природничих науках.

Результати дослідження спрямовані на уточнення умов використання та змісту терміну ЕБ, що у свою чергу дозволить перейти до чіткого розуміння ситуацій його застосування в природничих дисциплінах.

Вперше термін ЕБ почав використовуватися в науці у шістдесятих роках двадцятого століття. Він став предметом міждисциплінарних наукових досліджень, набув статусу загальнонаукового поняття, яке виходить за межі існуючої екології.

Накопичення наукових знань про закономірності екологічно безпечного розвитку природних, технічних і суспільних процесів, необхідність

вироблення законодавчо-правових і юридичних норм і правил призвели до того, що поняття ЕБ потрапляє в поле зору представників різних природничих і юридичних наук.

В Україні після розпаду СРСР для реалізації прав людини та захисту її життя і здоров'я від небезпечних екологічних загроз була прийнята Конституція і низка екологічних законів України [7].

Відповідно до Статті 16 Конституції України забезпечення ЕБ і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави.

Стаття 7 Закону України "Про основи національної безпеки" визначає, що ЕБ є складовою національної безпеки. Тут разом з ЕБ до складу національної включені: зовнішньополітична, державна, воєнна сфери та сфера безпеки державного кордону, внутрішньополітична, економічна, соціальна та гуманітарна, науково-технологічна та інформаційна. Хоча у цьому списку ЕБ знаходиться серед останніх [8].

Попре всю важливість, термін ЕБ недостатньо широко висвітлений в нормативно-правових документах України. Тільки в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 50) наведено, що ЕБ є таким станом навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних,

економічних, технічних, державно-правових та інших заходів [9].

В останні роки у напрямку використання поняття ЕБ було розроблено ряд законодавчих актів, а саме: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року 188/98-ВР "Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки"; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р "Про схвалення концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року"; Закон України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" від 21 грудня 2010 року № 2818-VI [10].

Таким чином, у законодавчій площині було визначено зміст і призначення терміну ЕБ. Він безпосередньо поєднується з визначенням, що застосовується в межах міжнародного гуманітарного права і міжнародних екологічних організацій (ЮНЕП, ВООЗ, МЕОП, МОК, МАГАТЕ тощо). Продовжується вдосконалення законодавчої бази України, гармонізація екологічного законодавства з європейським. Варто зазначити, що термін ЕБ все частіше виходить на перше місце в міжнародних відносинах. Так, переважна більшість міжнародних документів з ЕБ передбачає такі основні завдання [2, 3]:

- встановлення пріоритетів для майбутньої діяльності з розробки правових норм у галузі ЕБ;
- прийняття міжнародних стандартів у галузі ЕБ;

- оцінка, прогнозування та розробка цільових механізмів екологічно безпечного використання об'єктів навколишнього середовища.

На теперішній час в країні триває наукова дискусія стосовно змісту терміну ЕБ та сфери його застосування. Так, у праці [1] наведено, що "Екологічна безпека – це стан навколишнього природного середовища, що забезпечує збалансований вплив різних факторів і при цьому не порушує функціонування екосистем, здатність біосфери до саморегулювання та не створює небезпеки для здоров'я людей".

У роботі [4] пропонується таке визначення: "Екологічна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів об'єктів екологічної безпеки (особистості суспільства та держави) від загроз природного, техногенного та соціального характеру, а також забруднень внаслідок антропогенної діяльності (аварій, катастроф, тривалої господарської, воєнно-оборонної й іншої діяльності) від природних явищ і стихійних лих.

З іншого боку, в праці [6] дано таке визначення: "Екологічна безпека – це такий стан довкілля, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей".

В той же час, в словнику-довіднику [11] відмічено, що "Безпека екологічна – сукупність та комплекс відповідних заходів, процесів, які забезпечать екологічний баланс на планеті та в різних її регіонах на рівні, до якої людина може адаптуватися фізично, соціально-економічно, політично без значних збитків". Причому, екологічний баланс – це кількі-

сне поєднання екологічних компонентів, які забезпечують екологічну (природну) рівновагу.

З наведеного вище випливає, що у суспільствознавчій науковій літературі досі відсутнє загально визначене поняття ЕБ і панує невизначеність у трактуванні суті, рис, властивостей та елементів, які б склали зміст поняття ЕБ у пошуку співвідношення об'єктивних і суб'єктивних сторін у самих цих явищах, а також щодо можливостей використання даного поняття в сучасній екології. Різноманітність поглядів на термін ЕБ можна пояснити багатоаспектністю цього явища та його недостатнім вивченням. Головною проблемою наукового визначення поняття ЕБ є його комплексний багатофакторний характер, що вимагає залучення широкого кола вчених, науковців і правників – представників багатьох юридичних дисциплін.

Очевидно, що для більш докладного висвітлення змісту терміну ЕБ доводиться покладатися на наукові напрацювання, враховуючи, що науковці і досі не виробили єдиної думки щодо його визначення. Серед найбільш вживаних є такі [2, 4]:

Екологічна безпека – це:

- сукупність дій, станів і процесів, що прямо чи побічно не призводять до серйозних збитків (або загрози таких збитків), які завдаються природному середовищу, окремим людям і людству загалом;
- комплекс станів, явищ та дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно та полі-

тично готове (може без серйозних збитків адаптуватися) людство.

Висновки

На наш погляд, найбільш повним визначенням, що адекватно віддзеркалює весь спектр поняття ЕБ є наступне: "Екологічна безпека – це сукупність певних властивостей навколишнього природного середовища і створених цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких (з урахуванням екологічних і соціальних чинників та науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери) утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я та життєдіяльності людей і виключаються віддалені нас-

лідки такого впливу для теперішніх та наступних поколінь.

Таке визначення достатньою мірою відповідає існуючій законодавчо-правовій базі держави, вирішує широке коло екологічних завдань і відображає його сучасний захист. Воно досить зручне і близьке за своїм змістом до таких понять в екології, які мають загальновизначений статус в Україні.

Таким чином, під терміном ЕБ слід розуміти складову категорії загальної екології, захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і довкілля від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього середовища і гарантується законодавчими актами держави.

Література

1. Сытник К.М. Словарь-справочник по экологии / К.М. Сытник, А.В. Брайон, А.В. Городецкий, А.П. Брайон. – К.: Наукова думка, 1994. – 665 с.
2. Буравльов С.П. Основи сучасної екологічної безпеки. – К.: ВАТ "Інститут транспорту нафти", 2008. – 238 с.
3. Боков В.О. Основы экологической безопасности / В.А. Боков, А.В. Лущик. – Симферополь: СОНАТ, 1998. – 224 с.
4. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. – К.: НІСД, 2001. – 312 с.
5. Яцик А.В. Екологічна безпека України. – К.: Генеза, 2001. – 216 с.
6. Зеркалов Д.В. Екологічна безпека: управління, моніторинг, контроль. – К.: КНТ, Дакор, Основа, 2007. – 412 с.
7. Юрченко Л.І. Оцінка екологічної безпеки: поняття, проблеми / Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва. – 2002. – № 12. – С. 26–35.
8. Екологія і закон. Екологічне законодавство України / Відпов. ред. В.І. Андрейцев. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 1. – 576 с., Кн. 2. – 698 с.
9. Екологічне законодавство України / За ред. О. Шуміло. – Харків: Факти-Друк. – 2002. – 448 с.
10. Екологічне законодавство України. – К.: Істина, 2011. – 406 с.
11. Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков, О.В. Брайон. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. – 550 с.